

Х. В. Віпрів,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МАГІСТРАТІВ У ТВОРІ ЦІЦЕРОНА «DE LEGIBUS»

Розглянуто терміни на позначення магістратів у творі М.Т. Цицерона «De legibus». В ході дослідження був проведений лексичний і словотвірний аналіз термінів, а також охарактеризована етимологія та частотність їх вживання.

Ключові слова: термін, юридична термінологія, етимологія, словотворення.

Исследовано термины для обозначения магистратов в произведении Марка Туллия Цицерона «De legibus». В ходе исследования проведен лексический и словообразовательный анализ терминов, охарактеризована этимология и частотность их употребления.

Ключевые слова: термин, юридическая терминология, этимология, словообразование.

The article examines terms for denotation of city council in work «De legibus» of M.T. Cicero. During research was conducted lexical and word-formation analysis of terms and also described etymology and frequency of their use.

Keywords: term, juridical terminology, etymology, word-formation.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених вивченню латинської юридичної термінології та потребою подальшого лінгвістичного опрацювання юридичних термінів як системи понять спеціальної галузі наукового знання.

Об'єктом дослідження є назви магістратів¹, засвідчені у творі М.Т. Цицерона «De legibus».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено спробу проаналізувати терміни на позначення магістратів, шляхи їх формування, значення та функції.

Кожному історичному періоду відповідає своя система юридичних понять і термінів, віддзеркалюючи певний етап розвитку державно-правових норм, а також продуктивні на той час моделі й способи терміноворення. Юридична термінологія є найтісніше пов'язана із загальноживаною лексикою і тому в останні роки все більше привертає увагу мовознавців та юристів (О. А. Сербенська, Н. В. Артикуца, Ю. Ф. Прадід, М. Б. Вербенець, І. М. Гумовська тощо). У своєму дослідженні ми зосереджуємо увагу на особливостях походження, розвитку та функціонування термінів на позначення посадових осіб і послуговуємося визначенням терміна за А. В. Суперанською. Вона вважає що «термін – словесне означення поняття, яке входить в систему понять певної області професійних знань» [7, с. 14].

Марк Туллій Цицерон – філософ, політичний та суспільний діяч, письменник, оратор останнього періоду республіки. Літературна спадщина Цицерона складається з його публічних промов, творів з ораторського мистецтва, філософських трактатів, поетичних творів і приватних листів. У політичних трактатах викладає власне бачення ідеальної держави та ідеального правителя. Одним з найвизначніших творів є «De legibus», у якому розгортається широкий спектр філософсько-політичних питань. Цей твір є вкрай цінний як історична пам'ятка, що зберігає багато важливих відомостей і подробиць щодо державного устрою Римської республіки. У цьому творі Цицерон намагається з'ясувати природу права і визначає закон як вищий розум, що лежить в основі природи. Закон є основною ланкою, що поєднує людей та божество і дотримання його слугує за порукою блаженства. Трактат написаний у формі діалогу та складається з трьох книг. Перша книга містить міркування про природне право, друга – про божественне, третя – про магістратів.

Усі магістрати Стародавнього Риму поділялися на ординарні (виборні), екстраординарні (такі, що призначаються), релігійні, військові та інші. У даному дослідженні, у зв'язку зі значною кількістю державних посад, ми розглядаємо терміни на позначення ординарних та екстраординарних магістратів; етимологію цих термінів, семантичну та лексичну структуру і подаємо за обсягом повноважень від вищого до нижчого.

Магістратури – це важливі державні посади у Стародавньому Римі. Службові особи, які їх займали, виконували різноманітні функції управління. Магістрат був не просто службовцем, а часткою римського народу, носієм права і величі. Всі магістрати були виборними і різнилися за рівнем своєї влади. Свої функції вони виконували безоплатно, адже обрання на посаду розглядалося як право і почесний обов'язок (honor) римського громадянина.

Серед вищих ординарних магістратів у творі «De legibus» належне місце відведено посаді консула. Латинський іменник *cōnsul* вживається у творі 5 разів і згідно зі словником Aeg. Forcellini перекладається «консул як вищий виборний магістрат у Стародавньому Римі» [11, vol.1, с. 821]. Дана лексема утворена від дієслова *cōsulere* «радитися, обговорювати». Консул володів вищою громадянською і військовою владою, а в надзвичайних ситуаціях був наділений необмеженими повноваженнями. Посада була колегіальною і обиралася один раз на рік. Після закінчення терміну посади, консул отримував в управління яку-небудь провінцію і звання проконсула. В сучасному суспільстві консул – посадова особа, яка представляє і захищає правові та економічні інтереси своєї держави і її громадян в якому-небудь пункті іншої держави.

У Стародавньому Римі із колишніх консулів сенат призначав намісників провінції, які називалися проконсулами. Латинський іменник *prōcōnsul* утворено від прийменника «prō» – замість та іменника «cōnsul». У творі Цицерона характеризується незначною частотністю вживання і в ході дослідження зустрічається лише один

¹ Лат. *magistratus* – керуючий пост, державна посада, утворено від *magister* «майстер», «господар», далі від *magis* «більше», яке виникло із *magnum* «великий», що походить від із праінд. **meg* – великий.

раз [I, 53]. Згідно зі словником Aeg. Forcellini [11, vol. III, с. 879] первісно лексема мала вигляд «*prō cōnsule*», в якій прийменник та іменник вживалися окремо. Спочатку консули виконували військові доручення поза межами Риму, а з утворенням провінцій здійснювали вищу юридичну, адміністративну та воєнну владу.

Помічниками і заступниками консулів в Стародавньому Римі обиралися претори. Латинське *praetor*, як зазначає сам Ціцерон у своєму творі «хай називається від слів «іти попереду» (лат. *praefere*: *prae* – «попереду» + дієслово *ire* – «йти»)» [III, 8]. За твердженням Й.М. Тронського лексема *praetor* утворена від **praītōr* < **prai* – *itōr* (ai + i > i > ae) «той, який виступає попереду» [8, с. 100]. Загальна частотність вживання становить два рази. У ході історичного розвитку Риму зміст і функції цієї посади змінювалися. Спершу основною компетенцією претора було здійснення міського правосуддя у цивільних справах. Згодом претори – це вищі урядові особи, наділені судовою та адміністративною владою.

У творі Ціцерона на позначення магістрата, який проводив розподіл громадян за трибами², розрядами та центуриями³ і обирався один раз на 5 років, вжито термін цензор (лат. *censor*). Загальна частотність вживання даного терміна становить 6 разів [III, 7, 11, 28, 29, 46, 47]. Лексема *censor* утворена від дієслова *censere* «визначати ціну, оцінювати», яке походить від праїндоевроп. **kens* «об'являти». На початку історії Стародавнього Риму цей магістрат здійснював перепис населення і надавав громадянам право бути зарахованими до того чи іншого класу. Цензор був останньою інстанцією для вирішення питання про зарахування до певного класу. Це була важлива функція, бо все життя Риму доби ранньої Республіки було пов'язане з поділом громадян на майнові розряди, від чого залежав розподіл публічних прав і обов'язків у суспільстві.

Державний посадовець трибун називався *tribūnus*. У Ціцерона найчастіше вживається у значенні плебейський (народний) трибун – *tribūnus plēbis*. Загальна частотність вживання становить 13 разів [II, 31; III, 6, 9, 10, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 47]. Лексема *tribūnus* походить від латинського слова *tribus* – «триба», яке утворено від дієслова *tribuere* «ділити, розділяти на три частини» (*tri* – однокорінне із українським числівником «три»). Слід зазначити, що *tribūnus plēbis* – посада, яка встановлена з 494 р. до н.е. для охорони прав плебеїв від посягань патрициїв. Особа народного трибуна вважалася недоторканою. Народні трибуни були зобов'язаними постійно тримати двері будинку відкритими для громадян, що потребують захисту, і не могли покидати Рим більше ніж на добу. Окрім *tribūnus plēbis*, в Стародавньому Римі існували також *tribūnus militum* – військовий трибун. У ході дослідження спостерігається вживання даної посадової особи з такими негативними прикметниками: *levis* – жалюгідний [III, 18], *perniciōsus* – підступний [III, 24], *seditiōsus* – бунтівний [III, 44]. Вже в Стародавньому Римі слово трибун почали вживати для найменування різноманітних посад, звідси, як наслідок в європейських мовах трибун – суспільний діяч, видатний оратор, публіцист.

Функцію молодшої посадової особи у Стародавньому Римі виконував едил [11, voll.1, с. 114]. Термін *aedilis* утворений від іменника *aedēs* (*aedis*) «кімната, храм» (первісно «вогнище»), яка походить від праїнд. **aidh*. Едил – посадова особа, помічник народного трибуна, який відав суспільними іграми, наглядом за будівництвом і обладнанням храмів. У творі Ціцерона зустрічаємо один раз [III, 7].

Серед екстраординарних магістратів у творі «*De legibus*» зустрічаємо диктаторів, інтеррексів, децемвірів, сенаторів, легатів. Диктатор (лат. *dictātor*) – це надзвичайна посадова особа (магістрат), який призначався сенатом строком на 6 місяців у випадку зовнішньої і внутрішньої безпеки, а якщо поставлене завдання виконував швидше, то складав свої повноваження. На момент здійснення повноважень володів всією повнотою державної влади (*summum imperium*). Утворена дана лексема від дієслова *dictāre*, яке походить від праїнд. **deik* – вказувати. Частотність вживання у досліджуваному творі становить один раз [I, 42]. Гіперонімами до даного терміна є правитель і повелитель.

Функцію тимчасового магістрату виконував інтеррекс (лат. *interrex*), який займав місце царя після його смерті до вибору нового. На основі проведеного дослідження можемо констатувати, що термін походить з царської епохи Риму, який утворено від прийменника *inter* «між, серед» та іменника *rex* «цар». Обирався такий посадовець жеребом із десяти сенаторів на 5 днів. У Ціцерона вживається лише один раз [I, 42]. Синонімом до даного терміну є правитель (лат. *rex*).

Важливі функції в Стародавньому Римі виконувала колегія із десяти чоловік, члени якої мали назву «децемвіри». Латинський іменник *decemvir* походить від числівника *decem* «десять» (від праїнд. **dek*) та іменника *vir* «чоловік» (від праїнд. **wī*–го). Цих магістратів обирали для виконання духовних і світських обов'язків у державі. У творі зустрічаємо лише 1 раз [II, 64]. Слід звернути увагу на те, що вища колегія спочатку складалася з двох чоловік (лат. *duumviri*) і тільки згодом, коли плебеї були допущені до духовних посад, число її членів було збільшено до десяти, а в кінці періоду республіки – до п'ятнадцяти (лат. *quindecimviri*). Проте, жодна з цих двох колегій у творі Ціцерона не засвідчена.

Сенатор (лат. *senātor*) – член сенату [3, с. 699]. Лексема *senātor* походить від *senātus* «сенат» (від *senex* «старець»). У латинській мові має спільноїндоевроп. корінь «s-n-», пов'язаний з поняттями «старий», «мудрий», «знаючий». Саме від цього кореня походить латинське слово *senātus* – старійшинство, рада старійшин (старців, мудреців, старост). Такі ради існували у всіх народів і племен із прадавніх часів. Згодом це слово почало вживатися для всіх вибраних до вищої (верховної) ради римського сенату. Загальна частотність вживання у досліджуваному творі становить 4 рази [III, 11, 18, 40, 41]. Гіперонімами до даного терміну є законодавець, політик. У ряді сучасних держав сенатор – член верхньої палати законодавчого органу парламенту.

Посадова особа легат (лат. *lēgātus*) вживається у Ціцерона для позначення посланця римського сенату, пізніше намісника імператора в провінції в період принципату. Утворено даний термін від дієслова *legāre*

² Лат. *tribus* – територіальний і виборчий округ Давнього Риму.

³ Лат. *centuria* – сотня, яке утворено від *centum* «сто» – воєнний підрозділ римської армії

«наказувати, призначати, делегувати». Частотність вживання становить два рази [II, 51; III, 18]. У сучасному суспільстві легат – довірений, офіційний представник папи римського в католицькій церкві.

На основі словотвірного аналізу можемо констатувати, що значна частина термінів є похідними та складними словами. Серед них чільне місце посідають афіксальні похідні, тобто деривати, утворені за допомогою префіксальних та суфіксальних морфем. Характерною є уживаність таких префіксів: префікс *prō* – рух вперед, дія замість кого-небудь чи чого-небудь; *prae* – знаходження попереду, дія перед чим-небудь; *inter* – знаходження між ким-небудь, чим-небудь, взаємність; Серед суфіксів виділяємо дуже продуктивний в латинській мові агентивний суфікс – *-tor/-sor*, який використовується для утворення назв чоловічої статі та вказує на діючу особу. Зустрічаємо один термін-комполіт, який утворений шляхом складання числівника *decem* та іменника *vīr*.

На підставі етимологічного аналізу можемо твердити, що усі проаналізовані терміни є власне латинськими. Вони не належать до загальноновживаної лексики, оскільки первісно вживалися для позначення осіб, які брали активну участь в управлінні державою. Крім цього, слід сказати, що значна частина термінів на позначення магістратів, які виконували важливі функції управління у Стародавньому Римі, втратили свою продуктивність в подальшому розвитку юриспруденції, оскільки, в сучасній юридичній термінології зустрічаємо лише таких посадовців як консул, трибун, сенатор та легат.

Література:

1. Головин Б. Н. Термин и слово / Б. Н. Головин. – Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1982. – 132 с.
2. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Видавництво Львівського нац. ун-ту, 1962. – 83 с.
3. Латинско-русский словарь [уклад. И. Х. Дворецкий]. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2003. – 846 с.
4. Латинско-русский словарь юридических терминов и выражений для специалистов и переводчиков английского языка / Автор-составитель М. Гамзатов. – СПб., Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 508 с.
5. Пизани В. Етимология. История. Проблемы. Метод. / Перевод с итальянского Д. Э. Розенталя. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1956. – 179 с.
6. Реформатский А. А. Введение в языкознание. / А. А. Реформатский. М. : Просвещение, 1967. – 161с.
7. Суперанская А. В. Подольская Н. В. Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 248с.
8. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка. / И. М. Тронский. – М. : Изд-во лит-ры на ин. яз., 1960. – 320 с.
9. Хижняк С. П. Правовая терминология и проблемы ее упорядочения / С. П. Хижняк. Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 67-71.
10. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. [переклад з латини В. Литвинова]. – К. : Основи, 1998. – 476 с.
11. Forcellini Aeg. Facciolati J. etc. Lexicon totius latinitatis. / Aeg. Forcellini, J. Facciolati. T. 1-4. – Patavii, 1864. – 1887.
12. Thesaurus linguae latinae. Editus auctoritate et consilio academiarum quinque germanicarum. – Lipsiae, Aedibus V.G. Teubneri, 1900. – 1934.